

Vingelen i Tolga kommune var det norske studieområdet i studien. Foto: W. Fjellstad / NIBIO.

Utviklingstendenser i europeisk jordbruk: En kompleks virkelighet

Til tross for betydelig innsats for å fremme et multifunksjonelt jordbruk i Europa, dominerer fortsatt produksjonsorienterte tilnærminger på gårdsnivå. Antagelig må det sterkere økonomiske og sosiale insentiver til for å motivere gårdbrukere til å ta i bruk mer bærekraftige metoder.

BAKGRUNN

Dagens jordbrukspraksis i Europa er årsak til økende bekymring i samfunnet. Mange steder har moderne jordbruksdrift negativ påvirkning på miljøet. Samtidig kan mange gårdbrukere føle seg tvunget til å produsere mest mulig fra arealene sine for å kunne overleve i en verden med hard konkurranse. Strengere miljøreguleringer og kritikk fra storsamfunnet har ført til misnøye, og gårdbrukere opplever at de

har fått lav sosial status og dårlig økonomi. Spenningene bunner i motstridende verdisystemer for jordbruksutvikling. På den ene siden finnes produksjonsorienterte tilnærminger, der produksjon er det aller viktigste. På den andre siden har man multifunksjonelle tilnærminger, der landbruket verdsettes for sitt bidrag til en rekke økonomiske, miljømessige og samfunnsmessige goder.

STUDIEOMRÅDER

I denne studien brukte vi flere ulike metoder for å undersøke utviklingen i jordbrukspraksis i Europa over en periode på 20 år. Sytten studieområder i tolv forskjellige land, ble valgt ut for å dekke et bredt spekter av jordbruksystemer og landbrukshistorikk. Det var for få gårder med i hvert enkelt studieområde til at de kan sies å være statistisk representative for regionen (15 til 20 per område, og bare syv i det norske studieområdet). Likevel, hvis man ser på alle områdene til sammen kan de sies å representere nesten 80 % av europeiske jordbrukslandskap.

INTENSITET PÅ GÅRDSDRIFT

Basert på informasjon fra gårdbrukere i hvert område, er det utviklet en indeks for intensitet i gårdsdrift (år 2020) basert på fire indikatorer:

- Bruk av nitrogen-gjødsel på hovedavlingen
- Antall ganger hovedavlingen ble behandlet med sprøytemidler
- Fôrimport
- Husdyrtetthet

Indikatoren ble utarbeidet for hver enkelt gård. Deretter beregnet vi gjennomsnittet for gårdene i hvert studieområde.

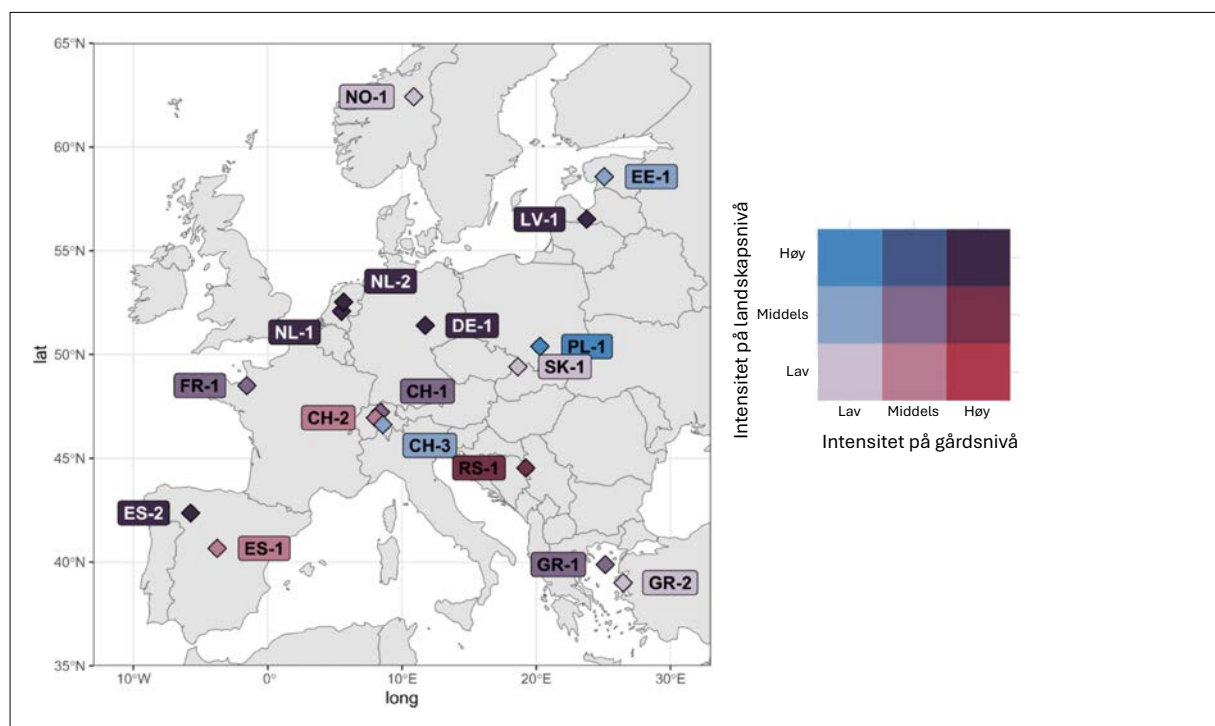
INTENSITET PÅ LANDSKAPSNIVÅ

I tillegg ble det utarbeidet en indeks for intensitet på landskapsnivå. Denne beregnet vi fra kart over områdene konstruert ved hjelp av flybildetolkning. Indeks for intensitet på landskapsnivå ble beregnet fra følgende indikatorer:

- Andel dyrket mark
- Andel semi-naturlig habitat
- Jordstykkestorelse
- Tetthet av hekker/trekker
- Tetthet av trær på jordene

Både indeksen for gårdsintensitet og landskapsintensitet ble (for hvert studieområde) klassifisert som lav, middels eller høy ved å dele datasettet inn i tre like store grupper (figur 1).

For å undersøke årsakene til endringer over tid på gårdene ble det gjennomført til sammen 274 intervjuer. Gårdbrukerne ble spurt om endringer i løpet av de siste 20 år (2000-2020) innenfor tema som gårdsstørrelse (areal, antall husdyr), spesialisering (antall vekster eller dyreslag), intensitet i innsatsfaktorer (nitrogenbruk, sprøytemiddelbruk, fôrimport) og arealforvaltning (dyretetthet, andel av gårdens areal under tiltak rettet mot biologisk mangfold, inkludert ekstensivt drevet grasmark).

Figur 1: Kart over de 17 studieområdene. Fargene representerer intensiteten på både gårds- og landskapsnivå.

For å få informasjon om endringer på landskapsnivå sammenlignet vi kart basert på flybilder fra 2020 med kart laget fra historiske flybilder. Dette kunne vi gjøre for 16 av studieområdene der historiske flybilder var tilgjengelige.

FORHÅNDSDEFINERTE UTVIKLINGSMØNSTRE

For å forstå endringene i europeisk jordbruk, sammenlignet vi endringene i de 17 studieområdene med tre forhåndsdefinerte, typiske utviklingsmønstre:

Produktivitet / intensiv drift: kjennetegnes av økende intensitet i drift, inkludert økt bruk av innsatsfaktorer, større driftsenheter og spesialisering. I landskapet sees dette som utvidelse av mer intensivt brukte arealer og forenkling av landskapsstrukturen, for eksempel økende jordstykkestore og færre trær og hekker.

Multifunksjonalitet: kjennetegnes ved tiltak som reduserer intensiteten i jordbruksdriften, reduserer negative miljøeffekter og/eller øker positive effekter som biologisk mangfold. Dette kan omfatte reduksjon i bruk av innsatsfaktorer, diversifisering av husdyr- og planteproduksjon, samt tiltak som øker landskapets kompleksitet, for eksempel planting av trær eller hekker.

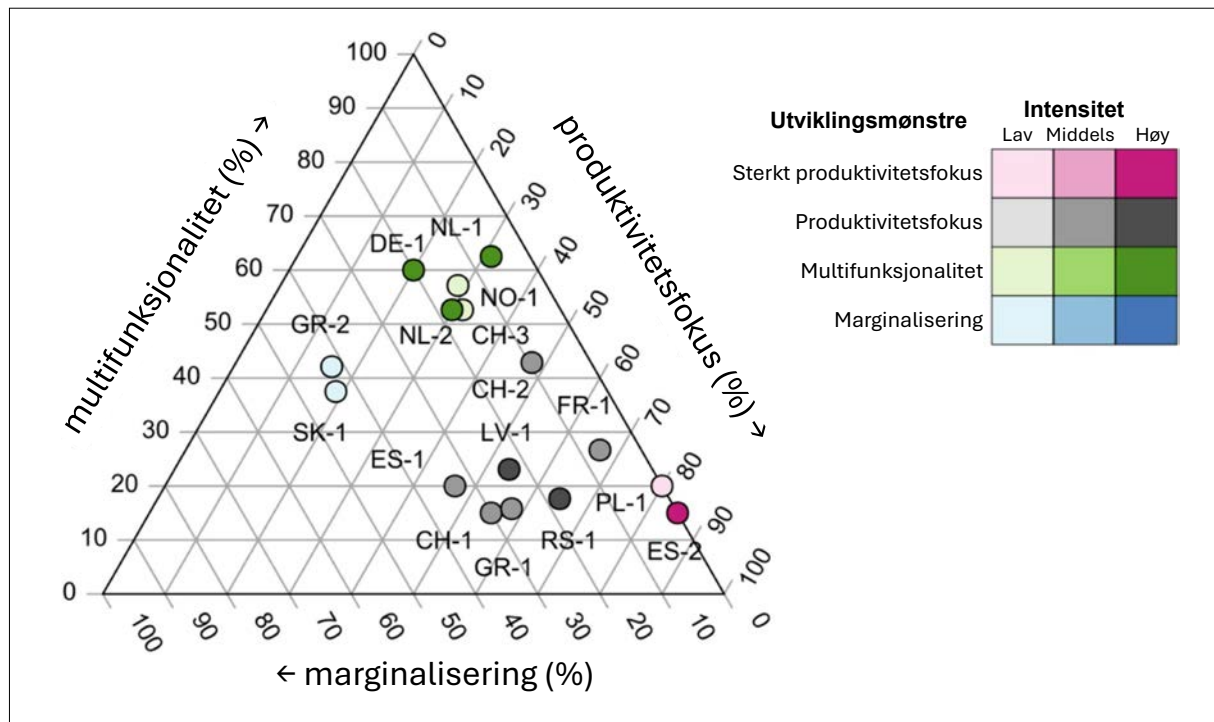
Marginalisering: kjennetegnes ved avvikling av jordbruksaktivitet. På gårdsnivå kan dette vise seg som redusert areal i drift og nedleggelse av visse produksjonstyper, noe som fører til redusert mangfold. I landskapet sees dette som gjengroing av jordbruksareal, eller at korn eller grønnsaker erstattes av eng. Ofte faller dette sammen med økende tetthet av busker og trær.

PRODUKSJONSORIENTERT UTVIKLING DOMINERER PÅ GÅRDSNIVÅ

Vi fant at utviklingstendenser som gikk i retning av høyere produktivitet og mer intensiv drift var mest vanlig på gårdsnivå. Hele 47 % av gårdene samsvarte mest med et slikt utviklingsmønster, preget av økende arealbruk, spesialisering og i noen tilfeller intensivring av innsatsfaktorer. Vi ser med andre ord at produksjonsorienterte prinsipper fortsetter å dominere i jordbruket, til tross for økende grad av miljøreguleringer og økende samfunnsmessige forventninger om bærekraft.

Utviklingen på gårdsnivå kunne grupperes i fire klynger av studieområder:

- **Sterkt produktivitetsfokus:** PL-1 (Polen) og ES-2 (Spania) med over 80 % av gårdene som intensivere driften.

Figur 2: Utviklingsmønstre for hvert studieområde. Figuren viser prosentandelen av gårder i hvert studieområde som samstemte med hver av de tre forhåndsdefinerte utviklingsmønstre. For eksempel, i GR-2 var 42% av gårdene på vei mot økt multifunksjonalitet, 42% på vei mot marginalisering, og 16% hadde en produktivitetsfokuset utvikling. Fargene er basert på en kombinasjon av det nåværende intensitetsnivået på gårdene og klassifiseringen av utviklingsmønstre (2000–2020).

- **Produktivitetsfokus:** CH-1, CH-2 (Sveits), ES-1 (Spania), FR-1 (Frankrike), GR-1 (Hellas), LV-1 (Latvia) og RS-1 (Serbia) med moderat intensitet og varierende utvikling.
- **Økende multifunksjonalitet:** CH-3 (Sveits), DE-1 (Tyskland), NL-1, NL-2 (Nederland) og NO-1 (Norge) med en blanding av svært intensive og lavintensive gårder som reduserer innsatsfaktorer og diversifiserer produksjonen.
- **Marginalisering:** GR-2 (Hellas) og SK-1 (Slovakia) med lavintensivt fjellandbruk og utbredt nedleggelse av gårder.

Det var interessant å legge merke til at marginalisering var utbredt i fjellområder, men at en slik utvikling likevel var mindre fremtredende i Sveits og Norge, hvor gårdbrukere mottar mer direkte støtte fra myndighetene.

LANDSKAPSENDRINGER VISER EN LITT ANNEN UTVIKLING

På landskapsnivå var endringer som indikerer økende multifunksjonalitet mer utbredt enn produksjonsorienterte endringer. Ti av 16 studieområder viste økende multifunksjonalitet, hovedsakelig gjennom konvertering av intensivt drevet jordbruksareal til lavintensive arealer (villblomsterstriper, lavintensive beiter osv.) og utvidelse av hekker. Tetthet av hekker økte de fleste steder, både i områder med lange tradisjoner for hekker i jordbrukslandskapet (FR-1, NL-1) og i områder med få hekker i utgangspunktet (CH-3, NL-2, PL-1).

Til tross for positive trender, var det en tydelig økning i gjennomsnittlig jordstykkestørrelse innenfor sju studieområder. Dette kan ha negative konsekvenser for biologisk mangfold, selv om de absolutte økningene er små. Det foreligger mye tidligere forskning som viser at et finmasket, oppdelt landskap er bra for å bevare biologisk mangfold og gårdbrukere bør derfor oppfordres til ikke å øke jordstykkestørrelsen.

Utviklingen på landskapsnivå kunne grupperes i fem klynger av studieområder:

- **Sterkt produksjonsorientert:** ES-2 (Spania) viste omfattende landkonsolidering og forenkling av landskapet.
- **Produksjonsorientert:** CH-2 (Sveits) og LV-1 (Latvia) hadde lignende, men mindre tydelig utvikling sammenlignet med ES-2.

- **Økende multifunksjonalitet:** 10 områder hadde både høyintensivt, moderat intensivt og lavintensivt landskap.
- **Marginalisering:** EE-1 (Estland) og GR-2 (Hellas) hadde betydelig gjengroing, men også noe produksjonsorientert utvikling i EE-1.
- **Sterk marginalisering:** SK-1 (Slovakia) viste utbredt gjengroing av jordbruksareal.

SAMMENHENG MELLOM GÅRDSNIVÅ OG LANDSKAPSNIVÅ

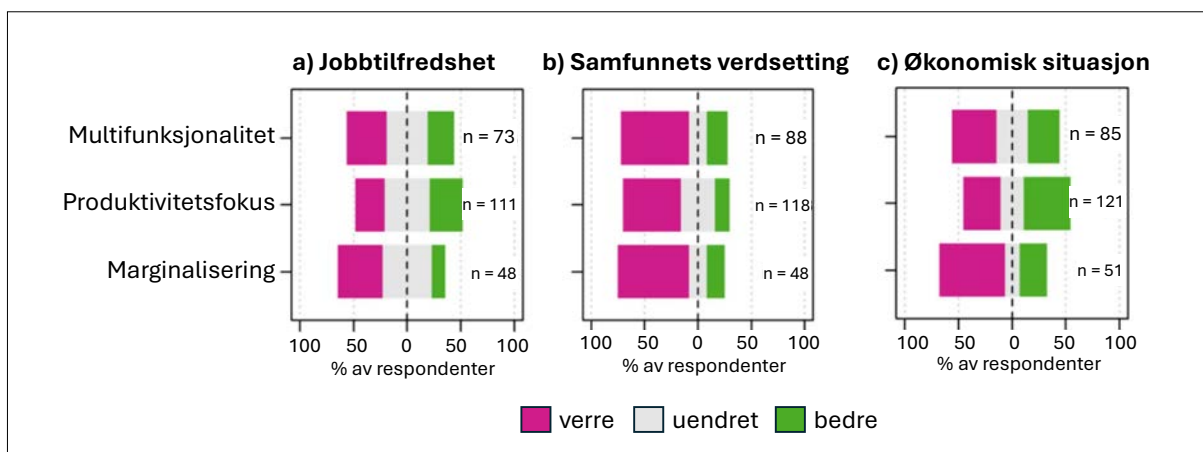
Det var en tydelig forskjell mellom gårdsnivå og landskapsnivå, der økende multifunksjonalitet var betydelig mer utbredt på landskapsnivå enn på gårdsnivå. Dette kan forklares utfra flere forhold, for eksempel:

- Gårdbrukere foretrekker ofte å sette av områder til miljøtiltak eller plante hekker (landskapsutvikling) fremfor å endre praksis på dyrket mark (gårdsutvikling).
- Andre aktører enn bønder, som kommuner og andre interessenter, kan påvirke landskapsendringer.
- Endringer i husdyrhold har ofte stor innvirkning på gårdsutvikling, men begrenset synlig effekt på landskapet.

GÅRDBRUKERES TILFREDSHET

I intervjuene spurte vi også om gårdbrukernes jobbtilfredshet, om de syntes at jobben de gjorde ble verdsatt av samfunnet, og om deres økonomiske resultater. Generelt var gårdbrukere like tilfreds med jobben som for 20 år siden, og vi fant ingen sammenheng mellom jobbtilfredshet og utviklingsmønster. Det var imidlertid 60 % av respondentene som oppfattet at samfunnet i mindre grad verdsetter det de gjør enn for 20 år siden. Her var det heller ingen sammenheng med utviklingsmønster.

Nå det gjaldt oppfatninger av den økonomiske situasjonen, mente 42 % av respondentene at det hadde vært en forverring. Her var det også en kobling til utviklingsmønstre, med størst andel (61 %) i områder med marginaliseringstendenser. Gårdbrukere i områder med økende multifunksjonalitet opplevde dårligere økonomi enn gårdbrukere i områder med en produktivitetsfokusert utvikling. Dette tyder på at de nåværende økonomiske insentiver ikke er tilstrekkelige til å motvirke markedskreftene som driver utvikling i produktivitetsfokusert retning.

Figur 3: Sammenheng mellom type utvikling på gårdsnivå og gårdbrukeres oppfatninger på hvorvidt jobbtilfredshet, samfunnets verdsetting og deres økonomisk situasjon var blitt verre, var uendret eller var bedre enn for 20 år siden.

HVA BETYR DETTE FOR LANDBRUKSPOLITIKK?

Studien gir et tydelig bilde av at gårdbrukere fortsatt i stor grad tar avgjørelser basert på produksjonsorienterte prinsipper, med mindre beslutningsrommet er begrenset av miljøforskrifter eller biofysiske forhold. Resultatene tyder dermed på at de reformene som så langt er gjennomført i europeisk landbrukspolitikk ikke har vært tilstrekkelige for å oppnå forbedret bærekraft gjennom en sterkere orientering mot et multifunksjonelt landbruk.

For å oppnå en omstilling mot mer multifunksjonelle og bærekraftige jordbruksystemer er det behov for bedre økonomiske incentiver for multifunksjonelt jordbruk. Dagens støtteordninger synes ikke tilstrekkelige til å motvirke markedskreftene som driver i en produktivitetsoverorientert retning. Det er også viktig med økt samfunnsmessig anerkjennelse av gårdbrukeres bidrag til bærekraft. Studien viser at gård-

brukere generelt føler seg mindre verdsatt av samfunnet nå enn før, og de som følger multifunksjonelle utviklingsmønstre har det ikke betydelig bedre. Denne misnøyen forverres når gårdbrukere blir tvunget til å endre sin praksis for å møte strenge miljøreguleringer. Vi konkluderer med at det er behov for å utforme en jordbrukspolitikk der gårdbrukere får en aktiv rolle i omstillingen mot mer bærekraftige jordbruksystemer og blir verdsatt, både økonomisk og sosialt, for sine bidrag.

LITTERATUR

Helfenstein, J., m.fl. 2024. Divergent agricultural development pathways across farm and landscape scales in Europe: Implications for sustainability and farmer satisfaction. *Global Environmental Change* 86: 102855. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2024.102855>

Gratis digitalt kurs om bærekraftig jordbruk: <https://sipath.thinkific.com/>

Mange gårdbrukere gjør en betydelig innsats for å holde kulturlandskapet åpent i Norge. Noen ganger får de tilskudd fra regionalt miljøprogram (RMP) eller tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL). I andre tilfeller kan man utvikle et tilbud til skoler eller innen reiseliv som kan bringe inntekter. Det er uansett lite å tjene økonomisk på å rydde et gammelt beite, men det å få anerkjennelse fra lokalsamfunnet og tilreisende, eller å se neste generasjon få interesse for kulturlandskapet kan være belønning nok for ildsjeler.
Foto: Vingelen, Oskar Puschmann / NIBIO.

FORFATTERE:

Wendy Fjellstad, Hege Ulfeng, Wenche Dramstad
& Julian Helfenstein